

ביאורים

תשובה היא מדרגה חדשה בעולם הזה, וכמו שראינו בדברי מהר"ל לעיל. מכיוון שכך, צריך משהו ש'יפתח את השער', משהו שיביא את המדרגה העליונה הזו לעולם שלנו ויגלה אותה, ובכך יפוך את התשובה לדבר רגיל ומצוי.

אמנם אנו נפגשים עם התשובה כמי שעוסקת במציאות של 'דיעבד', שכן היא באה לאחר שהאדם נפל ממדרגתו, אולם מאידך כה עליונה ונבראה עוד לפני שנברא העולם. מסיבה זאת לא ראוי שגילוייה בעולם יהיה מתוך מציאות מקרית של חטא שאינה שייכת למהות האמיתית של העולם, ולכן לא יתכן שהקב"ה יגזור לגלות את התשובה בעולם על ידי מי שראוי לחטא, שהרי כל מהותו של החטא היא מקרית ואינה קבועה, ולכן דווקא עם ישראל שבאותו דור ודוד המלך הם הראויים לגלות את התשובה.

ניתן להוסיף ולומר שכדי לבחור מיהו המתאים לתפקיד זה, צריך למצוא משהו שמשלב בתוכו גם מדרגה עליונה מאד וגם קישור לכל עם ישראל. לכן מי שנבחר לחדש את תשובת הרבים, הוא הדור הראשון, דור לידת עם ישראל - יוצאי מצרים, שהם דור המהווה יסוד ובסיס לעם ישראל, ודוד המלך שכל ההנהגה של עם ישראל מסורה דווקא לו, החל מזמן הקמת מלכות בית דוד בעם ישראל שעתידיה לחזור בביאת משיח בן דוד - "דוד מלך ישראל חי וקים" [ראש השנה כה].

אולם למרות כל זאת, לא יתכן לומר שהקב"ה גזר על ישראל שבאותו דור ועל דוד שיחטאו ויחדשו את התשובה בגלל מוכנותם, והראיה שלא יתכן שהעניש אותם אם כל חטאם הוא בגזרה מהבורא, אלא שהקב"ה גזר שתתחדש התשובה בעולם על ידי מי שראוי, והם אלו שנכשלו וחטאו.

הרחבות

• דרך הופעת התשובה והתורה בעולם

יְאִיךָ אֶפְשֶׁר שֶׁתָּבֵא הַתְּשׁוּבָה עַל יְדֵי מִי שְׂרָאִי אֶל חֹטֵא, שֶׁהוּא דָּבָר אֵינּוּ מְסַדֵּר מִן הַשָּׁם יִתְבָּרֵךְ. מדרגת התשובה צריכה לצאת אל הפועל בעולם דווקא באופן שאינו תלוי בחטא רגיל, שהוא דבר מקרי. דברים דומים כתב המהר"ל בעניין הופעת התורה בעולם. חז"ל מלמדים אותנו שהקב"ה הכריח את עם ישראל לקבל את התורה: "כפה הקב"ה עליהם את ההר כגיגית" [שבת פח, א]. המהר"ל מסביר שמכיוון שהתורה היא הנותנת שלמות לכל המציאות, לכן אין זה מתאים שהתורה תגיע לעולם רק על ידי הבחירה החופשית של עם ישראל. בחירה חופשית בטוב אינה דבר מובטח, ואילו התורה הכרחית לעולם. לכן התורה הגיעה לעולם גם על ידי כפייה [לעיל פרק לב].

למדנו אם כן, שישנה חשיבות לכך שאופן הופעתם של דברים גדולים בעולם, כמו תורה ותשובה, יהיה ראוי ותואם למעלה העליונה שלהם.

• הגזרה הכללית איננה מכריחה את הפרט לחטא

אָבְל בּוֹדָאי הַפְּרוּשׁ, שְׁגֹזֵר שֶׁתִּמְצָא הַתְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם, וְלֹא גֹזֵר עַל פְּרָטִים אֲלוֹ שִׁחְטָאוּ. הגזרה הכללית איננה מכריחה את הפרט המסויים, ולכן אם הפרט חטא עליו להיענש. רעיון זה מצאנו גם בדברי הרמב"ם שמשביר שהמצרים נענשו על יחסם הרע לישראל מפני שבברית בין הבתרים הייתה גזרה כללית על שעבוד ישראל, אבל היא לא הייתה חייבת לצאת אל הפועל דווקא על ידי המצרים [על פי הלכות תשובה ו, ה].

שאלות לדין

מדוע החטא מוגדר אצל המהר"ל כ'מקרה', הרי אנו חוטאים גם בכוונה?

מדוע מדרגת התשובה היא 'למעלה מן העולם'?

לעילוי נשמת רבי אברהם בן שהלה עטייה ז"ל

לעילוי נשמת מנחם מנדל בן יצחק לעזער ואשתו מלכה בת יעקב וילדיהם: אברהם צבי, פייגע וחיה הי"ד שנספו בשואה

דור המדבר מוכנים לתשובת הרבים ודוד מוכן לתשובת היחיד, ואין זה במקרה

והשאלה, שהיה ראוי לבוא הגזרה על מי שחטא כְּבֵר שִׁיעֶשֶׂה תְּשׁוּבָה'. דָּבָר זֶה אֵינּוּ, שְׂאָם כֵּן הָיָה הַתְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם תּוֹלָה בְּחֻטְאֵי הָאָדָם, וְאֵם לֹא חֻטְאֵי לֹא הָיָה הַתְּשׁוּבָה. אֵם כֵּן, הַתְּשׁוּבָה בָּאָה לְעוֹלָם בְּמִקְרָה, פִּי הַחֻטְאֵי הוּא מִקְרָה. וּלְפִיכֵן הַתְּשׁוּבָה בָּאָה לְעוֹלָם עַל יְדֵי מִי שֶׁהוּא מוֹכֵן לַתְּשׁוּבָה. וְיִשְׂרָאֵל שִׁיעָצוּ מִמְצָרִים בְּפֶרֶט, הֵם מוֹכֵנִים לַתְּשׁוּבָת הַרְבִּים. וְדוֹד בְּפֶרֶט, מוֹכֵן לַתְּשׁוּבָת הַיְחִיד, כְּאֶשֶׁר תְּבִין דְּבָרֵי חֻמְרָה אֵיךְ אֵלּוּ מוֹכֵנִים לָזֶה. וְזֶה שְׂאָמֵר (שמואל ב' כג, א): וְנִאֵם דָּוִד בֶּן יִשִׁי, וְנִאֵם הַגֵּבֶר הַקֵּם עָלַי, וְאָמְרוּ, שֶׁהֵקִים עָלֶיךָ שֶׁל תְּשׁוּבָה. בְּאוֹר זֶה, פִּי זָכָה לַמְּדֻרָגָה הָעֲלִיּוּנָה הַזֹּאת שֶׁל תְּשׁוּבָה, שֶׁעַל יְדוֹ יֵאמָר, שֶׁהַתְּשׁוּבָה הִיא נִמְצְאָת בְּעוֹלָם. כִּי אֵין הַתְּשׁוּבָה כְּמוֹ שְׂאָר הַמְּדוּת, כְּמוֹ הַצֶּדֶק, שְׂאֵין לוֹמֵר שְׂאֲבָרְהֵם הוּא שֶׁהֵקִים הַצֶּדֶק בְּעוֹלָם, אִף עַל גֵּב שֶׁהָיָה צְדִיק הָרֵאשׁוֹן. פִּי הַצֶּדֶק אֵין זֶה בְּרִיאָה חֲדָשָׁה כִּלְל בְּעוֹלָם, וְאֵין זֶה שֶׁהֵקִים דְּבָר. אָבְל הַתְּשׁוּבָה, הוּא דְּבָר חֲדוּשׁ בְּעוֹלָם, שֶׁהוּא מְדֻרָגָה לְמַעְלָה מִן הָעוֹלָם, שֶׁמִּפְנֵי זֶה אִמְרוּ, שֶׁהַתְּשׁוּבָה נִבְרָאת קִדְמָה שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם, כְּמוֹ שֶׁבְּאֵרֵנוּ חִבְבוֹר גְּבוּרוֹת ה'. וּמְדֻרָגָה זֹאת יֵצֵאת לְפַעַל עַל יְדֵי דוֹר הַמְּדָבָר וְדוֹד הַמְּלָךְ. כִּי יִשְׂרָאֵל דְּבָקִים בַּתְּשׁוּבָת הַרְבִּים, וְדוֹד בַּתְּשׁוּבָת הַיְחִיד, וְנִחְשֵׁב זֶה שֶׁהֵקִים מְדֻרָגָת הַתְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם, כִּי לִפְנֵי זֶה אִף שֶׁהָיָה אֶפְשֶׁר לְאָדָם לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, לֹא הָיָה זֶה רְגִיל². אָבְל עַל יְדֵי אֵלּוּ, הַיְתָה הַתְּשׁוּבָה מְצוּיָה וְרְגִילָה.

וְאָמְרוּ כִּי לֹא הָיָה יִשְׂרָאֵל רְאוּיִים לְאוֹתוֹ חֻטְא, וְלֹא הָיָה דָּוִד רְאוּי לְאוֹתוֹ חֻטְא, שְׂאָם הָיָה רְאוּיִים לְחֻטְא, לֹא הָיָה רְאוּיִים שֶׁתִּצָּא לְפַעַל הַתְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם עַל יְדָם. פִּי הַחֻטְא דְּבָר מִקְרִי, וְהַתְּשׁוּבָה מְסַדֵּרֵת מִשְׁשֶׁת יְמֵי בְּרֵאשִׁית, וְאֵיךְ אֶפְשֶׁר שֶׁתָּבֵא הַתְּשׁוּבָה עַל יְדֵי מִי שְׂרָאִי אֶל חֹטֵא, שֶׁהוּא דְּבָר אֵינּוּ מְסַדֵּר מִן הַשָּׁם יִתְבָּרֵךְ. וְבוֹדָאי אֵין לוֹמֵר שֶׁהֵשֵׁם יִתְבָּרֵךְ גֹּזֵר עַל אֵלּוּ שִׁחְטָאוּ, כִּדֵּי לְקַנּוֹת מְדֻרָגָת הַתְּשׁוּבָה, דָּאָם כֵּן, לְמָה עִנְשׂ אוֹתָם, אַחַר שֶׁגֹּזֵר עֲלֵיהֶם שִׁחְטָאוּ. אָבְל בּוֹדָאי הַפְּרוּשׁ, שְׁגֹזֵר שֶׁתִּמְצָא הַתְּשׁוּבָה בְּעוֹלָם, וְלֹא גֹזֵר עַל פְּרָטִים אֲלוֹ שִׁחְטָאוּ¹. כִּי בּוֹדָאי אֶפְשֶׁר שֶׁהָיָה עַל יְדֵי אַחַר, מוֹכֵן לָזֶה.

¹**היה** מקום לשאול, שיגזור הקב"ה על מי שכבר חטא שיחזור בתשובה ובכך יפתח פתח לתשובה בעולם, ולא שתבוא התשובה ע"י דור יוצאי מצרים ודוד המלך. אולם דבר זה אינו נכון. כי אם נאמר כך, התשובה תהיה תלויה בכך שאדם יחטא, ואם לא יהיה חוטא התשובה לא תופיע, אם כן התשובה מקרית בעולם כי החטא הוא דבר מקרי. לכן התשובה באה לעולם על ידי מי שהם מוכנים אל התשובה, ואין היא מקרית. ישראל שיצאו ממצרים מוכנים לתשובת הרבים, ודוד מוכן לתשובת היחיד. על זה נאמר: נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על. דרשו חז"ל: שהקים עולה של תשובה. ביאור דבריהם, זכה דוד, שעל ידו יצאה התשובה אל הפועל והיא נמצאת בעולם. התשובה אינה דומה לשאר המידות. לדוגמה אין אנו אומרים שאברהם הקים את הצדק בעולם, בהיותו הצדיק הראשון, מפני שהצדק אינו בריאה חדשה בעולם, ולכן הוא אינו מקים אותה. אבל התשובה היא דבר חדש בעולם, מפני שהתשובה היא למעלה מן העולם הזה, כמו שאמרו חכמים, שהתשובה נבראת קודם שנברא העולם, כמו שהתבאר בחיבור גבורות ה'. התשובה יצאה אל הפועל בעולם על ידי דוד המדבר ודוד המלך. עם ישראל קשורים אל מעלת תשובת הרבים, ודוד המלך אל מעלת תשובת היחיד. דוד נחשב מקים על התשובה, כי אף שיכול היה אדם לעשות תשובה גם קודם לזמנו של דוד, אולם לא היה דבר זה תופעה שכחה, ומאז תשובת ישראל ודוד, הפכה התשובה להיות תופעה שכחה בעולם.

אמרו חכמים, לא היו ישראל ראויים לאותו חטא, ולא היה דוד ראוי לאותו חטא, שאם היו ראויים לחטא לא היו ראויים שהתשובה תצא לפועל על ידם. מפני שהחטא הוא תופעה מקרית, ואילו התשובה הכרחית בעולם ואינה מקרית, שהרי היא חלק מהתכנית האלוקית בבריאת העולם, כמו שאמרו שהתשובה קדמה לעולם, אם כן לא יתכן שהתשובה תבוא לעולם באופן מקרי. מכאן שלא יתכן שהתשובה תבוא ע"י אנשים הראויים לחטא שהוא מקרי, ומכיוון שהם אינם ראויים לחטא, החטא שחטאו לא היה מקרי אלא מכוון. אין הכוונה שהיתה גזירה אלוקית עליהם שיחטאו כדי שיעשו תשובה, כי אם נניח שהיתה גזירה כזו אין מקום להעניש אותם, אלא היתה גזירה שהתשובה תהיה בעולם, אבל לא היתה גזירה דווקא עליהם שיחטאו. אם לא היו הם חוטאים, היו חוטאים אחרים שמוכנים שתבוא תשובה על ידם.

ביאורים

השאלה הגדולה שאיתה פתח המהר"ל את הפרק - כיצד יתכן שישראל שזכו במתן תורה למעלה כה גדולה, ירדו וחסאו כל כך בחטא העגל, נותרה עדיין פתוחה. הוא אמנם הביא את מאמר חז"ל שישראל עשו את העגל כדי ליתן פתחון פה לבעלי תשובה, אולם עדיין הוא הדגיש שאין הכוונה שהקב"ה הוא שגרם להם לחטוא, ואם כן, כיוון שהחטא נעשה בבחירתם, כיצד יתכן שאחרי עליה כה גדולה ירדו ישראל כל כך וחסאו בחטא כה נורא?

המהר"ל מסביר שדרכו של השטן שהוא גם היצר הרע, להתאמץ להפיל בעיקר את מי שיוצא מסדרו הרגיל של העולם דווקא, וכל עוד האדם מתנהל וזורם עם העולם כמו שהוא, הוא אינו מתגבר עליו באופן משמעותי. לכן דווקא כאשר ישראל יצאו מסדר העולם הרגיל, והחלו 'לטפס' כלפי מעלה, התנגד להם היצר הרע באופן מיוחד על מנת להכשילם.

מסיבה זאת, דווקא לאחר שישראל התעלו כל כך וזכו לקבל תורה מריבונו של עולם, התגבר עליהם יצר הרע להסיתם, ולמרות שהיה ראוי שה' יזכה אותם בכך שיתגברו עליו, לא זכו לכך מתוך מטרה לחדש בעולם את התשובה.

אולם למרות שעצם העלייה של האדם עלולה להביאו לנפילה גדולה, התורה עצמה שומרת את האדם ומבטלת ממנו את שלטון היצר, הן בדברים שצריך היה לעשות ולא עשה, והן בדברים שהיצר משכנעו לעבור עליהם. לכן, נפילת ישראל הייתה דווקא לפני קבלת הלוחות בפועל, שאז עדיין לא הייתה ההגנה של התורה מפני החטא.

זו הסיבה שנפילת ישראל הייתה דווקא בין מתן תורה לבין קבלת הלוחות בפועל, מכיוון שזהו הזמן שמצד אחד הייתה בו התעלות גדולה שהביאה את התגברותו של יצר הרע, ומצד שני ולא הייתה עדיין קיימת ההגנה מפניו.

הרחבות

מה זה יצר הרע, ומה זה שטן?

ולכך היצר הרע, הוא השטן, מבקש להפילם ממדרגתם. ההשוואה בין היצר הרע לשטן, מקורה בדברי הגמרא: "הוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות" [בבא בתרא טז.]. למרות ההשוואה, ברור ששמות שונים מלמדים על צדדים שונים של הכוח הרע. המהר"ל מבאר [חידושי אגדות שם] שהיצר הרע הוא הרצון הרע שנמצא באדם, ואילו השטן "הוא נגד האדם, שמונע האדם ממה שרוצה לעשות", כלומר, גם כשהאדם רוצה לעבוד את הקב"ה - השטן מפריע לו.

עיסוק בתורה כנגד היצר הרע

וכאשר יתחבר אל זה התורה השכלית, פי התורה היא שכל ברור, היא מבטלת ההעדר הזה, שהוא נמשך אחר החמור דוקא. המהר"ל מבאר שכאשר אדם דבק בתורה שהיא שכלית רוחנית, הוא גובר על היצר הרע ששייך למדרגת החומר.

דברי הרמח"ל ישנו פירוש ברובד פשוט יותר לדברי חז"ל הקוראים לנו לעסוק בתורה כדי להתגבר על היצר הרע: "כי הנה היצר רע באמת חזק הוא באדם מאוד, ומבלי ידיעתו של האדם הולך הוא ומתגבר בו ושולט עליו... אך אם הוא עוסק בתורה, בראותו דרכיה ציווייה ואזהרותיה, הנה סוף סוף מאליו יתחדש בו התעוררות שיביאהו אל הדרך הטוב" [מסילת ישרים פרק ה].

שאלות לדין

- למה ההעדר דבק דווקא במדרגה העליונה, ולא במדרגה הפחותה?
- האם יש עוד כוח בעולם שיכול לבטל את היצר הרע חוץ מהתורה?

לעילוי נשמת בת שבע בת ר' אהרון אליעזר ז"ל

ומפני גדל מעלת ישראל של דור המדבר, לא היה [ראוי] החטא בהם. רק מפני שאחר שקבלו ישראל התורה, והגיעו למדרגה העליונה הזאת, היה היצר הרע והשטן מגרה בהם לחטא. על דרך שאמרו זקרונם לברכה (סוכה נב, א): כל הגדול מחברו, יצרו גדול ממנו. והדבר הזה הוא מפני שהגיעו למדרגה העליונה, שלא הגיעו שאר הנבראים. ולכך היצר הרע, הוא השטן, מבקש להפילם ממדרגתם. כי יותר דבק ההעדר פאשר יש מדרגה העליונה לאדם, במה שאין ראוי לכל אדם מדרגה זאת, ממה שהוא דבק ההעדר במדרגה הפחותה השפלה, שהיא נמצאת לכל, (ולא שייך ההעדר במי שהגיע למדרגה עליונה). וכמו שאמרו שם גם כן: ובישראל יותר מהכל! ודבר זה פארגו בחברו נצח ישראל עין שם, ותמצא מבאר, ואין כאן מקומו. ולפיכך פאשר הגיעו ישראל למעלה העליונה, בסוף מ' יום, פאשר נתן השם יתברך הלוחות למשה, פאלו זכו ישראל בהם, ואז היה המדרגה העליונה לישראל, שאין על זה עוד. ואז היה שולט בהם השטן, הוא היצר הרע, ולכך באו אל החטא. ומכל מקום, אין לומר כי זהו סבת החטא לישראל, דכיון דכתיב (דברים ה, כה): מי יתן והיה לבכם זה כל הימים, היה ראוי שיהיו דבקים בו יתברך, ולמה נתן אותם ביד השטן? רק מצד התשובה, שרצה השם יתברך שתהיה בעולם. וכן דוד, היה זה מעשה שטן, וכדאיתא בפרק חלק (סנהדרין קז, א).

והיה זה קדם שקבלו הלוחות, ולא אחר שקבלו לגמרי הלוחות, שאז לא היה שולט בהם השטן, כי התורה בעצמה מבטלת ליצר הרע. אמרו בפרק קמא דקדושין (ל, א): תני, רבי ישמעאל אומר: אם פגע בר מנגל זה, משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נמוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנאמר (ירמיהו כג, כט): הלא זה דברי כאש נאם ה', וכפטיש יפוצץ סלע וכו'. והדברים בזה מבארים, כי ההעדר הזה, שהוא השטן, דבק בחמור, פאשר ידוע, כי ההעדר דבק בחמור. וישתי בחינות יש אל הדבר שדבק בו ההעדר: שהוא דומה לאבן קשה, כי מה שראוי לקבל ולעשות אינו עושה, כמו שהוא האבן שהוא קשה לקבל. ועוד לו בחינה אחרת, שהוא כברזל, שהוא מחתף ומשבר. כך על ידי ההעדר הזה, האדם משבר ומחתף המצוות, אשר אין ראוי לשבר ולעבר עליהם. וכאשר יתחבר אל זה התורה השכלית, פי התורה היא שכל ברור, היא מבטלת ההעדר הזה, שהוא נמשך אחר החמור דוקא, וכמו שהתבאר למעלה. ולפיכך אם היה לכל ישראל התורה, ונתן להם לוחות הברית, והיה נמצא עמם המדרגה השכלית, לא היה שולט בהם השטן, שהוא כח ההעדר. רק פאשר לא הגיעו ישראל אל מדרגה הזאת, היה השטן מקטרג.

דור המדבר היו אנשי מעלה שלא היו ראויים לחטוא, אבל מכיוון שקבלו את התורה והגיעו למעלה עליונה, התגרה בהם היצר הרע, כדי שיחטאו. רעיון זה הביעו חז"ל באומרים: כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. וזה מפני שבאותה שעה של מתן תורה הגיעו למעלה עליונה, מעלה שלא הגיעו אליה שאר הנבראים, ולכן היצר הרע, הוא השטן, רצה להפילם ממעלה זו. החיסרון דבק באדם ככל שהאדם מגיע למעלות עליונות, מפני שהאדם אינו ראוי להיות במדרגות גבוהות אלו. אבל כאשר האדם במעלות נמוכות אין החיסרון דבק בו כל כך. ולכן דבק החיסרון בישראל יותר מאשר באומות העולם, כמו שהתבאר דבר זה בחיבורו נצח ישראל, עיי' שם בביאור הדברים כי שם מקומם. לכן כשהגיעו ישראל למעלה העליונה שאין למעלה ממנה, בסוף ארבעים יום, כשקבל משה את הלוחות, וכאילו כבר זכו בהם ישראל, אז שלט בהם השטן, הוא היצר הרע, והגיעו לכלל חטא. בכל אופן אין סיבת החטא רק בגלל זה, שהיה נאמר: מי יתן והיה לבכם זה להם ליראה אותי ולשמור את כל מצוותי כל הימים, אם כן הם היו במעלה גדולה, ולמה נפלו בגירוי השטן? אלא שיש כאן סיבה נוספת והיא כדי שיוציאו את התשובה אל הפועל. גם אצל דוד היה זה מעשה שטן כמו שתיארה הגמרא בפרק חלק.

כשלוש היה לפני שקבלו את הלוחות ולא לאחר מכן, כי אם היו מקבלים את הלוחות לא היה יכול השטן לשלוט בהם, כי התורה מבטלת את כח היצר. אמרו חכמים בפרק ראשון של קידושין: שנינו, רבי ישמעאל אומר אם פגע בר מנוול זה [היצר הרע] משכהו לבית המדרש, אם כאבן הוא נימוח, ואם כברזל הוא מתפוצץ, שנאמר: הלא זה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע וגו'. דבריהם מבארים, השטן, שהוא כח החיסרון, דבק בחומר, כמו שידוע שהחיסרון קשור אל החומרי. שתי בחינות ישנן בחומר שדבק בו החיסרון, האחת בחינת אבן, שקשה לו לקבל, ואינו עושה את מה שהוא מצווה לעשות. והבחינה השנייה ברזל, שהוא חותך ושובר, כך מי שדבק בו החיסרון שובר וחותך מצוות התורה, אשר אין לשברן או לעבור עליהן. כאשר קיימת דבקות בתורה, ישנה דבקות ברוחני המוחלט, המבטלת את החיסרון הדבק בחומר. לכן אם כבר היו מקבלים ישראל את התורה, בקבלת הלוחות הברית, היתה בהם המעלה הרוחנית, ולא היה שולט בהם היצר הרע, שהוא כח החיסרון. אבל כאשר עדיין לא הגיעו למעלה זו, שלט בהם השטן המקטרג.

מפני מעלת ישראל התגרה בהם השטן, כדי שתתגלה התשובה בעולם

השטן התגרה בהם דווקא לפני שקיבלו הלוחות, כי לאחר מכן לא היה יכול להם

ביאורים

בעולם שלנו ניתן מקום מרכזי מאד לראיית העין. האדם משתכנע ומתרגש מדברים הרבה יותר, אם הוא רואה אותם במו עיניו. כך הסביר רש"י את איסור התורה לתור אחרי הלב והעיניים: "הלב והעיניים הם מרגלים לגוף, מסרסרים לו את העבירות, העין רואה, והלב חומד, והגוף עושה את העבירות" [במדבר ט"ו, ל"ט].

עם ישראל כשלעצמו לאחר מתן תורה, לא היה במדרגה המתאימה לחטא, וכמו שהסביר המהר"ל לעיל, לכן כל עוד ניסה השטן לשכנעם באופן שכלי לחטא, בעזרת טענות האמורות להביא אותם למסקנה הגיונית שמשה מת, הוא לא הצליח. כדי להצליח בכל זאת להסיתם, היה צריך השטן להביא אותם למצב בו העובדה שמשה מת אינה סתם השגה רחוקה, אלא השגה הקרובה אליהם באופן הדומה ממש לראיית העיניים. באופן זה, הניסיון שלהם אינו רק ניסיון שכלי, אלא בלבול כללי המשפיע עליהם מאד, כנגד זה קשה יותר להתמודד, והכישלון קרוב יותר.

השטן בחר דווקא בשכנוע שמשה מת. משה ביטא עבור עם ישראל מדרגה של חיים בעולם הזה, שכולה חיי רוח, ולפתע, מראה להם השטן שאותה המדרגה אינה מחזיקה מעמד, היא 'מתה', ועוד באופן כה מוחשי שהעיניים כאילו רואות זאת, העובדות כבר אינן תיאורטיות אלא הופכות לחלק מהחוויה שלהם. זו הייתה השיטה של השטן שרק היא יכלה לגרום לדור כה גדול להגיע למצב של חטא.

הרחבות

• כיצד הפך ההלך לבעל בית?

אבל אחר כך, היה הטעות להם כמו משפך ראשון. מה השתנה בין ההתחלה להמשך שגרים לזה שבסוף השתכנעו שמשה מת? מסתבר שההתגרות החוזרת של היצר הרע התישה את כוח העמידה כנגדו עד שהתפתו והגיעו למצב שהטעות נראית להם כמושכל ראשון.

תהליך זה של השתלטות היצר הרע בהדרגה על האדם מתואר, על פי דרשת חז"ל, במשל כבשת הרש שונשא נתן הנביא בפני דוד המלך. הנביא ממשיך את היצר הרע לאדם שמגיע לביתו של איש עשיר: "ויבא ה' לה' לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומקברו לעשות לארץ הבא לו ויקח את כבשת האיש הראש ויעשה לאיש הבא אליו" [שמואל ב יב, ד]. חז"ל דייקו בלשון הנביא שמשנה את תואר היצר הרע: "בתחילה קראו הלך (עובר דרך עליו ואינו מתאכסן עמו [רש"י]) ולבסוף קראו אורח (אכסנאי [רש"י]) ולבסוף קראו איש (בעל הבית [רש"י])" [סוכה נב, ב].

למדנו מכאן שהשיג והשיח עם היצר הרע משפיע על האדם בלי שישים לב, עד שלבסוף הוא נופל חס ושלום פְּרִשְׁתּוֹ של היצר ומתפתה לחטא.

שאלות לדין

מה ההבדל אם החטא נובע מהיצר הרע או מעצמייתם של ישראל, הרי בסופו של דבר היצר הרע הוא הגורם לחטא?

באילו דרכים נעשה האדם משיג את ידיעותיו? איך היצר הרע משפיע על ידיעותינו?

ויפְּרָק רַבִּי עֲקִיבָא (שבת פט, א): מֵאֵי דְכִתְיִב (שמות לב, א): וַיִּרְא הָעַם כִּי בִשֵׁשׁ מִשֶּׁהָ אֵל תִּקְרֶי בִשֵׁשׁ, אֲלֵא בָּאוּ שֵׁשׁ. בִּשְׁעָה שֶׁעָלָה מִשֶּׁהָ לְמִרוֹם, אָמַר לָהֶם: לְסוּף אַרְבָּעִים בְּתַחֲלַת שֵׁשׁ אֲנִי בָּא. לְסוּף אַרְבָּעִים יוֹם בָּא הַשֵּׁטָן וְעָרַבְבַּ אֶת הָעוֹלָם. אָמַר לָהֶם: מִשֶּׁהָ רַבְּכֶם הֵיכָן הוּא? אָמְרוּ לוֹ: עָלָה לְמִרוֹם. אָמַר לָהֶם: בָּא שֵׁשׁ, וְלֹא הִשְׁגִּיחוּ עָלָיו. מֵת, וְלֹא הִשְׁגִּיחוּ עָלָיו. הָרָאָה לָהֶם דְּמוּת מִטְּוֵן. וְהִינוּ דְּאָמְרֵי לִיהֵ לְאַהֲרֹן: כִּי זֶה מִשֶּׁהָ אֵאִשׁ, עַד פֶּאֶן.

הטעיית השטן, הוא היצה"ר, בשלבים. תחילה אמירה - הוכחה שאינה ברורה, ואח"כ ראייה - הבנה מחויבת השכל

הנה בארו כי הדבר הזה היה מעשה שטן, הוא יצר הרע, אשר היה מגרה במדרגת ישראֵל, ומזה בא ההטעה להם. ותחלת ההטעה, שאמר להם כבר בא שש והיה לו לבוא, ובדאי הוא מת. כך היה תחלת ההטעה שלהם. ועל כל זה היה גובר השכל, ולא השגיח השכל בזה. ואחר כך היה ההטעה מצד השטן פי מת משה, וגם על זה לא השגיח השכל, עד שהראה להם מטותו. ובאור ענין זה, פשאין הדבר פשוט אצל האדם, שיהיה משיג הדבר מעצמו, רק מתחייב מדבר, נקרא שאמר לו כך³. ומתחלה לא היה הדבר נראה פשוט כל כך, רק היו מחייבים דבר זה מדבר, ולכך דבר זה נקרא שאמר להם שהוא מת. שהרי כאשר היה מתחייב מדבר אחר, שאין הדבר כל כך פשוט, היו גוברים על זה, ולא קבלו הטעות. אבל אחר כך, היה הטעות להם כמו משפך ראשון⁴, ודבר זה נקרא שרוצה הדבר בעצמו, מבלי שום אמצעי. כלל הדבר, כאשר הדבר רחוק אצל האדם, ומשיג אותו על ידי דבר אחר, נקרא זה שאמר לו כך וכן. אבל כאשר הדבר קרוב בהשגת האדם, והוא אליו משפך ראשון, נקרא זה שרוצה הדבר. ואז קבלו הטעות, על ידי דבר שנקרא ראיה, שראו בעצמם. ובכמה מקומות, כאשר יראה דבר אחד אל האדם, יאמר וראה אני את דבריך, כאשר הדבר הוא קרוב לקבל. וזה שאמר: שהראה להם את מטותו. ומכל מקום התבאר לה, כי החטא הזה היה פועל השטן, הוא היצר הרע. ומצד עצמם של ישראֵל לא היה זה, כמו שהתבאר. רק בשביל גדל מדרגתם, היה מגרה בהם השטן.

במרק רבי עקיבא אמרו: מהו הביאור לנאמר: וירא העם כי בושש משה? אל תקרא בושש אלא באו שש. בשעה שעלה משה למרום אמר להם: בסוף ארבעים יום בתחילת שעה ששית אני חוזר. בסוף ארבעים יום בא השטן וערבב את העולם. אמר להם: משה רבכם היכן הוא? אמרו לו עלה למרום. אמר להם הגיע שעה ששית, ולא השגיחו בו. אמר להם משה מת ולא השגיחו בו. הראה להם השטן דמות מיטתו, על זה נאמר שאמר לאהרן: כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו.

בארו במאמר זה שחטא העגל היה מעשה שטן, כלומר היצר הרע, שהתגרה בישראל והטעה אותם. תחילת ההטעה באומרו בא שש וכבר היה צריך משה לבא ולא בא. על טענת הטעה זו התגברו בשכלם, ולא קבלו בשכלם טענה זו. המשך ההטעה היתה הטענה שמשה מת. גם על טענה זו התגברו בכח שכלם, עד שהראה להם מיטתו. כוונת הדברים, כאשר דבר אינו ברור לאדם אלא הוא מסקנה מדבר אחר, מכנים זאת חז"ל בלשון: אמר להם. בתחילה לא היה ברור להם שמשה מת, אלא הסיקו זאת ע"פ סימנים, לכן אמרו חז"ל שהשטן אמר להם שמשה מת. על טענה זו התגברו בשכלם, כי אין הדבר מבורר להם שהוא מת. אבל אחר כך הראה להם דמות מיטתו, כלומר אין זו הסקה מנתון אחר אלא דבר הנראה כבורר לחלוטין, כאילו רואים הדבר בעיניהם, במצב זה הם קבלו את הטעות. כלל של דבר, בלשון חכמים כאשר דבר קשה להשגה, והאדם משיג אותו על ידי אמצעים אחרים, נקרא הדבר אמר להם. אבל כאשר הדבר הוא ברור כמושכל ראשון נקרא שראו בעיניהם. בכמה מקומות מצאנו, שאמרו חכמים, רואה אני את דבריך, השתמשו בלשון ראייה על הבנה וקבלת הדברים. על זה אמרו חכמים: הראה להם דמות מיטתו. בכל אופן התבאר לך שהחטא הוא מפעולות היצר הרע ואינו ממהותם של ישראל, אלא אדרבא מפני גודל מעלתם התגרה בהם היצר.

ביאורים

יצר הרע הוא המוות האמיתי של האדם, ההיפך הגמור מחייו, וכמו שלימדנו ריש לקיש: "אמר ריש לקיש: הוא שטן, הוא יצר הרע, הוא מלאך המות" [בבא בתרא טז.].

כשמו של היצר הרע כן הוא - 'רע', הוא נובע מחיסרון הקיים במציאות, ומטרתו להלחם באדם ולבטל את כל מציאותו. מסיבה זאת, כל עוד האדם קיים ובעל מציאות הוא יתגבר ויתחדש, ימצא תואנות ושיטות חדשות - לעיתים יגרוור אותו לעסוק בחטאים גדולים ומוכרים, ולעיתים בחטאים שאינם ידועים, לעיתים ישל אותו בעבירות שבין אדם למקום ולעיתים בעבירות שבין אדם לחברו, לעיתים יסית אותו להחמיר במקום שצריך להקל, ולעיתים יסית להקל במקום שצריך להחמיר.

מכיוון שכך, מכיוון שבעולם הזה קיים בעולם אותו חסרון, והוא דבק באדם, לאדם כשלעצמו אין אפשרות לנצח אותו ולכן מצד עצמו האדם עתיד להיכשל וליפול במלכודת היצר. אולם הקב"ה אינו עוזב את האדם. הקב"ה הוא מקור כל השלמות, ובו לא שייך כלל כל חסרון, והוא חפץ בקיומו ובבניינו של העולם שברא, ולכן כמי שברא את האדם, הוא גם זה ששמר אותו ומצילו מהחיסרון שברא לבטל את מציאותו.

לפי זה מובן מדוע אמרו חז"ל שישאל עבדו את העגל כדי "לתן פתחון פה לבעלי תשובה", למרות שלפי דברי המהר"ל סיבת החטא היא אחרת - התנגדותו של השטן למעלתם הנשגבת. באמת החטא נגרם כתוצאה מכך שישראל זכו למעלה כה גדולה שאינה ראויה לעולם הזה, ולכן דבק בהם ההעדר, אלא שעדיין לולי הצורך בחידוש התשובה בעולם, היה הקב"ה מציל אותם מידו של יצר הרע, ורק מכיוון שמטרת ההגנה האלוהית היא לקיים את המציאות, וגילוי כוח התשובה הוא גם כן דבר חשוב ויסודי בקיומה של המציאות, סולקה מהם בשלב זה ההגנה האלוהית כדי שיתגלה כוח התשובה בעולם.

הרחבות

עזרה אלוהית בכל תחומי עבודת השם

ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אינו יכול לו. בלי עזרה מהקב"ה אי אפשר להינצל מהחטא. גם בלימוד תורה ובקיום מצוות מצאנו שצריך סיוע אלוהי, ולא רק בשמירה מעבירות. בענין עשיית המנורה התורה אומרת "מקשה תיעשה המנורה" [שמות כה, לא]. במדרש נתחומא דרשו את המילה "מקשה", מלשון קושי, והמילה "תיעשה", לדברי המדרש, מלמדת אותנו שהמנורה נעשתה מאליה: "כיוון שנתקשה, אמר הקדוש ברוך הוא למשה טול זהב והשליכהו לאש והוציאהו והיא נעשית מעצמה..." [תנחומא בהעלותך ג].

ה'שפת אמת' מבאר שבתהליך עשיית המנורה, נחוץ שיהיה רצון ומאמץ אנושי, וסיוע וגמור אלוהי. השפת אמת מוסיף שתהליך זה קיים בכל קיום מצווה: "כן הוא בכל מצווה מכל איש ישראל. כי וודאי אין בכוח האדם לעשות רצונו יתברך... ועל ידי שרצה לעשות רצונו יתברך רק שהיה למעלה מכוח אדם. לזה נעשה מעצמו" [שפת אמת תרומה תרל"א ד"ה נתקשה]. על פי רעיון זה מסביר השפת אמת בשם סבו בעל חידושי הרי"מ את דברי חז"ל המפורסמים: "יגעתי ומצאתי תאמן" [מגילה ו:]. לכאורה, המילה "מצאתי" סותרת את המילה "יגעתי", שהרי מציאה באה בהפתעה והיסח הדעת ולא ביגיעה. מפרש הרי"מ: "אך מי יכול למצוא האמת על ידי יגיעתו, ורק שהקב"ה נותן במתנה ודרך מציאה על ידי היגיעה" [שפת אמת שם]. למדנו, אם כן, שבין בשמירה מעבירות, בין בקיום מצוות ובין בלימוד תורה, ישנו ערך גדול למאמץ האנושי, אך ההצלחה באה רק על ידי סיוע אלוהי.

שאלות לדין

מדוע צריך שמדרגת התשובה תהיה בעולם גם ללא מציאות של חטא?

"והתשובה הוא גם כן קיים המציאות" - אילו דברים נוספים הכרחיים לקיום המציאות?

ומה שהצרכו לומר: כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה, ולא שהיה דבר זה מעשה שטן, שהוא מגרה במדרגת ישראל? כי דבר זה לא קשויא. שאם לא היה בשביל כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה, היה השם יתברך עוזר להם מן השטן, שהוא יצר הרע. כדאינתא בפרק החליל (סוכה נב. ב): אמו רבי שמעון בן לקיש: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו אינו יכול לוי, שנאמר (תהלים לו, ג): ה' לא יעזבנו בידו, עד כאן. ובאור ענין זה, כי היצר הרע באדם הוא החסרון וההעדר, הדבק בנמצאים¹. והעדר זה מבקש להעדייר ולהחסיר האדם לגמרי, אם לא השם יתברך, אשר הוא מעמיד הנמצאים ומקים אותם. לכך לא יתן לכה ההעדר לשלט, ודבר זה מבאר. ואם לא היה הדבר הזה, כדי לתן פתחון פה לבעלי תשובה, כדי שיהיה נמצא מדרגת התשובה בעולם, לא היה כח לשטן לגמר דבר זה. ובשביל מדרגת התשובה, שהוא דבר שהוא הכרח לעולם ביותר, כמו שהתבאר, בשביל זה לא עזרם הקדוש ברוך הוא. כי העזר בשביל לקיים המציאות, והתשובה הוא גם כן קיים המציאות. והנה התבאר לך ענין החטא הזה, שהמעשה הזה בשביל הקטרוג במדרגת ישראל העליונה, שלא היה כדאי לעולם הזה², וכמו שהתבאר בפרק שלפני זה, שאלמלי לא חטאו היו חיים לעולם. ולפיכך קתיב (שמות לא, יח): ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדות, לחת אבן, כתבים באצבע אלהים. וירא העם כי ביש משה וגו'. הרי סמך החטא לנתינת הלוחות, אשר הם מעשה, שזהו מדרגת ישראל העליונה, ומזה בא ענין זה שחטאו בעגל.

אמרו חכמים שחטאו ישראל כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה. לכאורה יש לשאול, למה לא אמרו, שחטא ישראל הוא מפאת שהיה היצר הרע מתגרה בהם מפני מעלתם הגבוהה? אך אין זו קושיה, כי אם לא הייתה הסיבה כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה, היה הקב"ה מסייעם להתגבר על גירוי היצר. כך מצאנו בפרק החליל: אמר רבי שמעון בן לקיש: יצרו של אדם מתחדש עליו בכל יום ומבקש להמיתו, ואלמלא הקב"ה עוזר לו לא יוכל להתגבר עליו, שנאמר: ה' לא יעזבנו בידו. ביאור מאמר זה, היצר הרע באדם הוא החיסרון¹ הנמצא בנבראים, חסרון זה מבקש להחסיר האדם עוד עד אשר לא ימצא האדם כלל, אלא שהקב"ה נותן קיום לנבראים ומעמיד אותם. לכן לא יתן הקב"ה לכה החיסרון לשלוט שלטון מוחלט². אם לא היה חטאם כדי לתת פתחון פה לבעלי תשובה, היינו שתופיע מידת התשובה בעולם, לא היה היצר מצליח להכשילם מפני שהקב"ה היה עוזרם. אבל כדי שתהיה התשובה בעולם, שהרי התשובה הכרחית להיות בעולם, לכן לא עזר להם הקב"ה. העזרה התמידית של הקב"ה כנגד היצר היא כדי שיהיה קיום לעולם, וכאן אדרבא כדי שיהיה קיום לעולם, שתהיה התשובה בעולם, צריכים ישראל להיכשל. הנה התבאר לך שחטא ישראל היה מפני מעלתם הגבוהה בשעת מתן תורה³, מעלה שאינה מהעולם הזה, וכמו שהתבאר בפרק הקודם, שאלמלא חטאו היינו חיים לעולם. לכן נאמר: ויתן אל משה ככלותו לדבר איתו בהר סיני שני לחות העדות, לחות אבן, כתובים באצבע אלוקים. וירא העם כי בושש משה וגו'. סמכה התורה חטא העגל לנתינת הלוחות כאשר במעשה הנתינה זכו ישראל להגיע אל המעלה העליונה, ומזה נובע חטא העגל.

ביאורים

ה'טלטול' של יצר חטא העגל היה גדול מאד. חז"ל מדמים אותו לכלה שבתוך חופתה עוזבת את בעלה ועוברת לאיש אחר [שבת פח:]. עם ישראל שזכו לשיא כה גדול, נעמדים לפתע מול מציאות סבוכה. סימן שאלה גדול מרחף על מדרגתם של ישראל, ועל קבלת התורה האלוהית - מה יהיה עתה עם כל זה? כדי להתבונן בעניינים אלו, מביא המהר"ל את דברי הגמרא בתלמוד הירושלמי, האומרת שחטא העגל היה כביכול באמצע הנתינה של הלוחות, כשהקב"ה ומשה אווזים יחד בלוחות, ומתוך דבריה מסביר את העיתוי שבו התרחש החטא ואת מדרגתם של ישראל בשעת הנתינה ובשעת החטא.

שלושה רבדים שונים כוללת התורה. הרובד הראשון כולל עניינים שניתן להבינם באופן טבעי על ידי השכל שנתן הבורא לאדם, חלק זה נקרא 'משפטים'. השני הוא עניינים שהשכל אינו מבין מצד עצמו, אולם אם ילמדו את האדם הוא יבין ויפנים אותם, חלק זה נקרא 'עדות'. והשלישי הוא דברים הנעלמים מהאדם לגמרי, שהם נקראים 'חוקים'.

זיכה הקב"ה את ישראל ובא במעמד הר סיני לתת להם את התורה כולה, על כל רבדיה. את דברי התורה המתייחסים יותר להנהגת הטבעית והפשוטה של המציאות, יחד עם דברים שהאדם יכול להשיג אחרי לימוד ולהתרומם ולהתעלות על ידם, ואפילו עניינים כה נשגבים ונסתרים שאינם מובנים לבני האדם כלל. כל אלו, אמורים היו להינתן לבני האדם. אולם עתה, אחרי שגבר היצר וחטאו ישראל בעגל, האם ראויים הם לקבל חלקים כה נשגבים של התורה, כאלה שאין איש מבינם? ואולי אף לשאר חלקיה של תורה אינם ראויים? על זה אמרו חז"ל - "ביקש הקב"ה לחטפן".

אולם בסופו של דבר זכו ישראל, וזכה רבם משה וגברו ידו. ישראל זכו בכל זאת לתורה על כל רבדיה - "גברה ידו של משה וחספן ממנו".

הרחבות

• חוקי ה', הניתן להבינם?

אבל החוקים, שאין לאדם בהם הבנה כלל. המהר"ל מבאר שבמתן תורה ניתנו חוקים שאי אפשר להבינם. בכל אופן הקב"ה בחר לצוותנו על חוקים אלו, ובכך להטיב לנו, כמו שכתוב שהמצוות הם 'לטוב לנו כל הימים' [דברים ו, כד]. כזכור ראינו בפרק ו שזו דעת המהר"ל שכתב "כי כל מעשיו הם הטוב הגמור רק כי הטוב הזה גור עליו". אם כן צריך להבין מהי הדרך בה החוקים מביאים לטוב ומאיזה צד?

בפירוש הרש"ר הירש לתורה הוא מסביר מהו חוק: "בדרך כלל מבארים 'חוקים' כהגבלות, ככללים שנקבעו ללא טעם. אך השם 'חוק' מורה על ההפך הגמור. 'חוק' הוא מה שנדרש על פי תנאיו, צרכיו ותועודתו של יצור, חפץ, או יחס, והוא נובע אפוא מעומק תכונת הדברים ותנאי קיומם ותועודתם. כך: 'הטריפני לחם חקי' [משלי ל, ח], המיון הדרוש לקיומו, והניתן לי מידך. כך גם ה'חוקים' הם מווננו המוסרי, כללים אלוהיים, הנובעים מעומק הטבע של תכונתו ותועודתו. שמירתם היא תנאי למציאותו וקיום תכליתו של טבענו המוסרי, כדרך שלחם חוקנו הוא תנאי למציאותו וקיום תכליתו של טבענו הגופני." [בראשית מז, כב]

שאלות לדין

כיצד העולם השתנה בעקבות התגברות ידו של משה בקבלת התורה?

המהר"ל מחלק את התורה לג' חלקים: חוקים, עדות ומשפטים. מדוע כל אחד מהחלקים הללו הכרחי?

זוהי כוונת חז"ל שני טפחים בידו של הקב"ה, כלומר החוקים, שטעמן לא ידוע ולא נגלה לבני אדם. שני טפחים בידו של משה הם המשפטים, שטעמן ברור וגלוי לבני אדם, ולכן הם ביד האדם. ושני טפחים באמצע הם העדות, שאין טעמן ידוע מעצמן אבל לאחר הציווי האלוהי הן ברורות. לכן הן אינן ביד הקב"ה, כי הן שייכות אל האדם, שהרי האדם מבין טעמן לאחר שנאמרו לו, אולם גם אינן ביד משה, כיון שאין מצוות אלו ברורות ומובנות לו מעצמו. לכן שני טפחים אינם בידו של הקב"ה ולא בידו של משה. לכן מיד בקבלת התורה היה בידו של משה שליש דהיינו המשפטים, כי את המשפטים האדם משיג. אבל העדות, שאינו יודע אותם מעצמו, אלא רק לאחר הציווי הוא מבין אותם, לא היו עדיין ביד משה, כי עתה הוא תחילת הקבלה, ומאידך אי אפשר לומר שהן ביד הקב"ה, כיון שהאדם יכול לדעת ולהבין אותם, אם כן לא היו ביד משה ולא ביד הקב"ה. אבל החוקים, שאין לאדם הבנה בהם כלל, הם לגמרי ביד הקב"ה, כי אינם גלויים לאדם כלל, לכן אמרו על קבלת הלוחות טפחים ביד הקב"ה, טפחים ביניהם, וטפחים שהם שליש, ביד משה. מצב זה הוא בתחילת קבלת התורה. נמצא שבתחילת נתינת התורה יש למשה קשר וחבור אל התורה רק מצד המשפטים. וכן יש למשה את ההכנה לקבל את כל התורה, הכנה זו היתה שלימה, עד שגברו ידי משה כמו שיתבאר בהמשך.

ובירושלמי עוד סמכי הדבר, שחטאו בעגל בעת הנתינה ממש, לא לפני זה ולא אחר זה. וכן אמרו בירושלמי (דשקלים) (תענית פ"ד ה"ח): ר' שמואל בר נחמני אומר: הלוחות ארכן ששה טפחים ורחבן ששה טפחים. והיה משה תופס בטפחים, והקדוש ברוך הוא טפחים, וטפחים רוח באמצע. וכיון שעשו ישראל אותו מעשה, בקש הקדוש ברוך הוא לחטפן. גברה ידו של משה וחספן ממנו. הוא שהקדוש ברוך הוא משבח, לכל היד החזקה, והא שלמא על ידא דגבר על ימינא. רבי יוחנן אמר: הלוחות היו מבקשים לפרח, והיה משה תופשן. הינו דכתיב (דברים ט, ט): ואתפש בשני הלחת, עד כאן.

ופרוש זה, מה שהיו שני טפחים ביד הקדוש ברוך הוא, ושני טפחים ביד משה, ושני טפחים חלק. כי התורה יש בה שלשה חלקים, דכתיב (דברים ו, ט): מזה העדת והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אתכם. חקים, הם נעלמים ונסתרים לגמרי מבני אדם, והוא יתברר יודע דרכם. העדות, שהם גם כן נעלמים מבני אדם, אבל אם מלמדים אותם לאדם, אז ידע ויבין אותם על אמתתם, רק צריכים להודיע אותם אליו. משפטים, הם מצוות ידועים, שאף אם לא נאמרו דין הוא שהיו נאמרים. כמו: כבוד אב ואם וגובה ורציחה וכיוצא בהם. ואותם שנקראים עדות, כמו שבת, שהיא עדות על שהם יתברר ברא הכל בששה ימים, אבל לא נודע דבר זה מעצמו. וכן כמה וכמה מצוות.

ולכך, שני טפחים הם בידו של הקדוש ברוך הוא, דהיינו החקים, שלא נודעו לנו, ולא נגלו לאדם כלל. ושני טפחים בידו של משה, הם המשפטים, והם גלויים לאדם מעצמם, והם ביד האדם. ושני טפחים, הם אותם מצוות שאין ידועים, ומפל מקום, אם נאמרים הם ידועים. ולכך אינם ביד השם יתברר, דסוף סוף שיכים לאדם, כי יש לאדם בהם ידיעה, כאשר נאמרו לו. וגם אינם ביד משה,

כיון שאין ידועים אלו המצוות מעצמו. ולפיכך שני טפחים חלק, שאינו לא ביד זה ולא ביד זה. ולפיכך, בשעה שהשם יתברר נתן הלוחות למשה בהתחלת הקבלה, היה השליש ביד משה. כי המשפטים, תקף ומיד יש קבלה להם, כי האדם משיג אותם. אבל העדות, שאי אפשר שיידע אותם מעצמו, אין להם קבלה מיד. ולפיכך כאשר התחיל לתת להם הלוחות, לא היה השליש לא ביד הקדוש ברוך הוא ולא ביד משה, דכיון שאפשר להבין ולדעת אותם, אין לומר שהם ביד הקדוש ברוך הוא, וגם אין לומר שהם ביד האדם, מאחר שאין ידועים לו. אבל החקים, שאין לאדם בהם הבנה כלל, הם ביד הקדוש ברוך הוא בתחלת הקבלה. כי אותם המצוות אינם קרובים כלל אל האדם, כאשר אינם נגלים. ולכך על קבלת הלוחות אמר: כי טפחים היו ביד הקדוש ברוך הוא, וטפחים חלק, ושפחים, שהם השליש, ביד משה. וכל זה כאשר התחיל לתת הלוחות למשה. וקאמר עם שהתורה אינה ביד משה רק טפחים התחתונים, וטפחים חלק, ושני טפחים עליונים ביד הקדוש ברוך הוא, שנמצא שיש למשה חבור וצרוף אל התורה, דהיינו המצוות שהם משפטים בלבד, ויש למשה הכנה לקבל התורה. כך היתה הכנתו לקבל התורה כל כך, עד שגברו ידיו של משה. כמו שיתבאר בסמוך.

מהירושלמי יש להביא חיזוק לרעיון זה, שחטא העגל היה ממש בשעת מתן הלוחות, לא לפני כן ולא אחר כך. וכך אמרו בירושלמי: ר' שמואל בר נחמני אומר, הלוחות אורכן ששה טפחים ורוחבן ששה טפחים. היה משה תופס בטפחים, הקב"ה בטפחים וטפחים ביניהם. כיון שחטאו ישראל בעגל, בקש הקב"ה לחטפן. גברה ידו של משה וחספן ממנו. זהו השבח שבח הקב"ה את משה, לכל היד החזקה, והיא שלום ליד שגבר על הימין. ר' יוחנן אמר בקשו הלוחות לפרוח והיה משה תופסן, זהו שנאמר: ותאפוש את הלוחות.

ביאור דברים אלו שהיו טפחים בידו של הקב"ה, טפחים בידו של משה וטפחים ביניהם. בתורה ישנם שלושה חלקים: עדות, חוקים ומשפטים, כנאמר: מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלונינו אתכם. החוקים הם המצוות שטעמן נעלם ונסתר מבני האדם, ורק הקב"ה יודע טעמם. העדות גם הן מצוות שטעמן נסתר, אולם אם מלמדים לאדם את טעמי העדות, ידע אותם וכיר אמיתותם. לדוגמא מצות השבת, שהיא עדות על כך שהקב"ה ברא את הכל בששה ימים, לא היה טעם מצווה זו נודע מעצמו, אך הוא מובן לאחר שגילה זאת הקב"ה, וכן עוד כמה וכמה מצוות. המשפטים הם מצוות ברורות, שאף אם לא היתה התורה מצווה עליהן היה ראוי לקיימם, כמו כבוד אב ואם, גניבה ורציחה ודומיהן.

ביאורים

שנים רבות עברו מאז ניתנה התורה לישראל ובכל דור ודור מתגלים דברים חדשים, ועוד ועוד אנשים מעמיקים בדברי התורה, ומגלים עוד חלקים מגודלה ועומקה.

דווקא בגלל הריחוק הגדול, בגלל הפער של שנים רבות הקיים בינינו לבין מעמד הר סיני, בו קיבלנו את התורה ישירות מידו של הבורא עצמו, עלולה להיות החמצה גדולה. אדם עלול להעצים מאד את הקישור שלו לתורה עצמה, ולהחמיץ את הקשר שבין לימודה לבין הדבקות בהקב"ה. אדם שלומד תורה אינו עוסק בחכמה עליונה בלבד, אלא הוא מקבל תורה, זוכה כביכול להיות ממש שותף של הקב"ה ולדבוק בו. כך הסביר המהר"ל את דברי חז"ל על כך שהקב"ה אחז טפחיים מהתורה, ומשה אחז טפחיים ובאמצע נותרו טפחיים ללא אחיזה. האחיזה משני הצדדים כאשר נותר חלל ביניהם מבטאים קשר ושותפות עמוקים בין ישראל להקב"ה, שהרי כאשר קיים חלק באמצע שאין מי שאוחז בו, יש לשניים שותפות וקשר זה לזה, וכל אדם שעוסק בתורה מתחבר לאחדות זו.

עומק נוסף מצוי בדברי חז"ל הללו, המתקשר למהלך הדברים שבפרק זה. חטא העגל התרחש מתוך קבלת התורה. המהר"ל הסביר לעיל שכוח החיסרון, כוחו של השטן, מקטרג ומסית את האדם דווקא בעת שבה הוא מתרומם מההתנהלות הרגילה של העולם. דווקא העת של קבלת התורה, דווקא הזמן שבו ישראל זוכים לקבל את התורה מידי הבורא, זהו הזמן שבו הם מתרוממים. זוהי המדרגה של כל מי שזוכה להיות בלימודו מקבל התורה, ודווקא אז בעת שהאדם זוכה לקבל תורה ממקור השלמות - מהקב"ה, מתרחשת המלחמה הגדולה בהעדר ובחסרון שהיא המלחמה ביצר הרע. אולם כפי שהסביר המהר"ל לעיל, היכולת של יצר הרע להפיל את ישראל בחטא העגל הייתה דווקא בזמן קבלת התורה, ואילו לאחר שישראל קיבלו את התורה, אם היה השטן מנסה להסיתם לא היה מצליח, כיוון שאז היו כבר מגיעים למדרגה שבה אין לשטן כל יכולת לשלוט. לכן היצר הרע שלט דווקא כאשר ישנה אחיזה למשה בלוחות, אולם היא אינה גמורה ורק שני טפחים בידי, ולכן אין עדיין את ההגנה של התורה מפני החטא.

הרחבות

• במה מתבטא חיבורנו אל השם יתברך?

החבור הגמור שיש אל האדם עם השם יתברך, על ידי התורה. בחידושו על הש"ס המהר"ל מבאר שישנן שלוש מדרגות של חיבור לקב"ה, החל מהמדרגה הפנימית ביותר ועד לדבקות בצדדים החיצוניים של האדם: מצד השכל שמבטא את מעלת האדם באופן היותר עליון זוכים לדבקות על ידי התורה שעיקר פעולתה בחכמה. מצד הנפש - זוכים לדבקות בשבת שהיא ברית בין האדם לקב"ה ובה באים לידי ביטוי כוחות הנפש השובתים ממלאכה. ומצד הגוף - הדבקות מגיעה ברית המילה שמחברת את האדם לבוראו ככל צורתו החומרית. [חדושי אגודות נדרים, עמוד ו-ז]

ב'נצח ישראל' המהר"ל מסביר מדוע השטן והיצר הרע מתגרים בישראל יותר מאשר ביתר האומות ומבאר שהסיבה היא מעלתם המיוחדת של ישראל. בניגוד לאומות, ישראל באופיים רחוקים מחטא שהרי הם בעלי שלמות מיוחדת שצריכה להתגלות, ולכן השטן מושך אותם לחטא. זו היא דרכם של השטן והיצר הרע להתנגד למעלה מיוחדת ועליונה הקיימת באדם. בהמשך שם מבאר המהר"ל שברגע נתינת התורה, כשנמסרו שני הטפחים החלקים מידו של הקב"ה לידי משה רבנו, התגלתה מעלת ישראל. לכן באותו רגע ממש משך אותם השטן לחטוא בעגל כפי שמבאר כאן. [פרק ב]

שאלות לדין

כיצד התורה גורמת לנו להתחבר לקב"ה? מתי אנו רואים חיבור זה?

למה 'עצם נתינת התורה' הוא דווקא כאשר התורה היא 'שְׁלִישׁ בְּיָנֵי וּבִינֵי' (באמצע), ולא כאשר היא נתונה לגמרי?

ועוד יש לפרש, כי התורה היא החבור בין השם יתברך, שהשפיע התורה, ובין האדם, הוא המקבל את התורה. ולכך אמר, כי השם יתברך היה תופס בשני טפחים עליונים, ומשה המקבל היה תופס בשני טפחים התחתונים. ואמר כי שני טפחים חלק, ואותם שני טפחים חלק, משתפים בהם השם יתברך הנותן, והאדם המקבל. ודבר זה מורה, החבור הגמור שיש אל האדם עם השם יתברך, על ידי התורה*. כי הכי קיימא לו (בבא מציעא ז, א), לענין שנים אוחזים בטלית, מה שהוא ביד כל אחד הוא שלו, והשאר חולקים בשוה, ושניהם משתפין בו, כך יש לפרש.

אבל עקר הפרוש, כי בא לומר, כי בשעה שעשו העגל, כבר התחיל קבלת התורה, ולא היה עדין גמר קבלת התורה. והתחלת הדבר אינו עקר הדבר, וכן גמר הדבר אינו עקר הדבר. ועקר קבלת התורה התחיל לצאת אל הפועל, ולא יצא אל הפועל לגמרי. וזה שאמר, כי היו שני טפחים ביד הקדוש ברוך הוא, אותן שני טפחים העליונים, שהם גמר הקבלה, אותם היו ביד הקדוש ברוך הוא, שלא היה גמר הנתינה. ושני טפחים ביד משה, הם שני טפחים התחתונים, והם התחלת הקבלה, שכבר היה התחלת הקבלה, ולפיכך היו שני טפחים ביד משה, ושני טפחים האמצעיים, והם עקר הקבלה, מפני שאלו שני טפחים אמצע הלוחות, ואין זה התחלה וגמר הקבלה, רק עקר הקבלה הם חלק. כלומר שמפני שהתחיל לצאת לפועל, הנה אין זה ביד הקדוש ברוך הוא, ועדין לא יצא לגמרי אל הפועל, ולכך אין נחשב שהם ביד משה, המקבל. ולפיכך שני טפחים אינם ביד הקדוש ברוך הוא, ואינם ביד משה, ודבר זה מבאר. והנתינה בעצמה היא שהלוחות הגיעו מן ידי הקדוש ברוך הוא אל ידי משה, אי אפשר שלא יהיה נחלק, קצת על מה שממנו, וקצת על מה שאלי, וקצת על אמצע, שאינו מה שממנו, ואינו מה שאלי, כמו שידוע. ולכך אמר, כי שליש מן הלוחות הגיעו לידי משה, דהינו מה שאלי. ושליש ביד הקדוש ברוך הוא, דהינו מה שממנו. ושליש ביני וביני, ואם פן, דבר זה עצם הנתינה. והיה חטאם בזמן עצם הנתינה. כי אם לא נתן להם כלל, לא היה השטן מגרה בהם, כי עקר הגרוי מצד עצם הנתינה. ואם כבר נתנו הלוחות להם, לא היה שולט בהם, אבל כאשר היה עצם הנתינה, היה שולט השטן.

אפשר לפרש עוד, כי התורה היא החיבור בין הקב"ה, נותן התורה, לבין האדם, מקבל התורה. לכן אמרו שהקב"ה אחז טפחיים, הם הטפחיים העליונים, ומשה אחז טפחיים, הם הטפחיים התחתונים, ושני טפחיים ביניהם, בהם יש חלק משותף לקב"ה הנותן והאדם המקבל. דבר זה מלמדנו על החיבור שלם, שיש בין הקב"ה ובין האדם באמצעות התורה. מכיוון שמקובלם אנו להלכה, לענין שנים אוחזים בטלית, כי מה שביד כל אחד מהם הוא שלו, ומה שביניהם חולקים בשוה, כיון ששיניהם שותפים באותו החלק. כך ניתן לפרש.

אבל הפירוש העיקרי במאמר זה הוא, שבשעה שעשו את העגל כבר התחילה קבלת התורה, אך עדין לא נגמרה הקבלה. התחלת הקבלה אינה עיקר הקבלה, וכן סוף הקבלה אינו עיקר הקבלה. בכל אופן עיקר קבלת התורה התחילה לצאת לפועל אבל לא הסתיימה. זוהי הכוונה באומרם, שטפחיים היו ביד הקב"ה, כלומר הטפחיים העליונים, שהם סיום הקבלה היו עדיין בידי של הקב"ה. ושני טפחיים בידו של משה, הם הטפחיים התחתונים, שהם התחלת קבלת התורה. ושני טפחים באמצע לא ביד זה ולא ביד זה, שהם עיקר הקבלה מפני שהם באמצע ואינם תחילת הקבלה ואינם סופה. עיקר הקבלה אינה ביד מי מהם אלא היא שטח חלק, רצונם לומר, כיון שכבר התחילה הקבלה, אינם ביד הקב"ה, ומאחר ועדיין לא יצאה הקבלה אל הפועל באופן שלם, גם אינם בידו של משה מקבל התורה. לכן שני טפחים אלו אינם ביד הקב"ה ולא ביד משה, ודבר זה מבואר הוא. בשעת הנתינה לא יתכן אלא שחלק אצל מי שממנו התורה, חלק אצל מי שלו ניתנת התורה, וחלק באמצע ביניהם, מה שאינו אצל הנותן ועדיין אינו אצל המקבל. לכן אמרו כי שליש אצל משה, שלו ניתנת התורה, שליש ביד הקב"ה, שממנו ניתנת התורה, ושליש ביניהם, שעדיין לא ניתן והוא עיקר הנתינה, ובמצב זה היה חטאם. כי אם עדיין לא היה נתינה כלל, לא היה השטן מתגרה בהם. ואם כבר היה הנתינה בשלמות לא היה יכול השטן לשלוט בהם כלל. רק בשעת הנתינה אז יכול השטן לשלוט בהם.

טפחיים בידו של הקב"ה, טפחיים ביד משה והחלק באמצע, מלמד על הקשר של האדם אל הקב"ה באמצעות התורה

חטא העגל קודם שניתנה תורה לגמרי